

ศึกษาวิเคราะห์อุดมคติจักรพรรดิราชในตำนานจามเทวีวงศ์

Analytical Study of Chakrapadiraaja Concept in Chammadevi Legend

ปวาริสร์ โชติพงษ์วิวัฒน์

Pavaris Shotipongviwat

นักวิชาการ ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา

Scholar of Dhammasuksa Research Center

E-mail: pavarissho039@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาอุดมคติจักรพรรดิราชในตำนานจามเทวีวงศ์ 2) เพื่อวิเคราะห์อุดมคติจักรพรรดิราชในตำนานจามเทวีวงศ์ จากแนวคิดที่มีปรากฏในตำนานจามเทวีวงศ์นั้นทำให้เกิดข้อสงสัยว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยอมรับสิทธิในการปกครองบ้านเมืองของสตรีหรือไม่ เพื่อความกระจ่างผู้เขียนจึงจำเป็นต้องวิจัยเชิงปรัชญา โดยมีกรอบศึกษา ดังนี้ 1. ภาวะหลุดพ้นและการเข้าถึงภาวะหลุดพ้นของมนุษย์ 2. วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้น 3. คุณค่าของวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นตามอุดมคติจักรพรรดิราชที่มีปรากฏในจักรกัสดิสูตรและตำนานจามเทวีวงศ์ ผลการศึกษาพบว่า ตำนานจามเทวีวงศ์ยอมรับสิทธิในการปกครองบ้านเมืองของสตรี เพราะความปรารถนาที่จะช่วยให้มนุษย์ในสังคมได้เข้าถึงภาวะหลุดพ้นไม่ถูกจำกัดด้วยเพศบุรุษหรือสตรี เพราะปัญญาที่จะช่วยให้มนุษย์ในสังคมได้เข้าถึงภาวะหลุดพ้นของสตรีเท่าเทียมกับบุรุษ ดังนั้น ความศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อผู้ปกครองจึงเป็นเรื่องสำคัญ ส่วนเงื่อนไขของวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ในสังคมของผู้ปกครองคือกำลังใจในการโน้มน้าวมนุษย์ให้หันมาปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม เพราะกำลังใจในการโน้มน้าวใจมนุษย์ให้หันมาปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมของสตรีไม่ด้อยกว่าบุรุษ ดังนั้น แม้มีแสนยานุภาพรุนแรง แต่ผู้ปกครองไม่จำเป็นต้องใช้แสนยานุภาพ

คำสำคัญ: ศึกษาวิเคราะห์, อุดมคติจักรพรรดิราช, ตำนานจามเทวีวงศ์

Abstract

The objectives of this paper are 1) to study the ideal of the royal emperor in the Chamadeviwong legend; 2) to analyze the ideal of the royal emperor in the Chamadeviwong legend. The content of the legend of Chamadeviwong caused doubts that Does Theravada Buddhism accept women's right to govern the country? For clarification, the author needed philosophical research. The research framework is as follows: 1. Human liberation and access to human liberation 2. Human treatment methods to help man reach liberation 3. The value of human liberation methods to help human beings reach liberation according to the imperial ideology. which appears in the Chakkawatti Sutra and the legend of Chamadeviwong. The results showed that the legend of Chamadeviwong recognizes women's right to rule the country. Because of the desire to help human beings in society reach liberation, not limited by males or females. Because of the wisdom that will help human beings in society to

reach the liberation of women equal to that of men, therefore, human faith in ruler ship is important. As for the condition of the parent's way of dealing with human beings in society is the encouragement to persuade people to turn to the Buddhist teachings. Because the power to persuade humans to follow the Buddhist teachings of women is not inferior to men. But parents don't need to rattle.

Keywords: Analytical Study, Chakrapadiraaja Concept, Chammadevi Legend.

บทนำ

แนวคิดที่มีปรากฏในตำนานจามเทวีวงศ์ยอมรับสิทธิที่จะปกครองบ้านเมืองของสตรี ทำให้มีข้อสงสัยว่าตำนานจามเทวีวงศ์ขัดกับอุดมคติจักรพรรดิในพุทธศาสนาหรือไม่ แม้ทัศนะอันแปลกแยกนี้จะได้รับการสนับสนุนกว้างขวาง แต่ข้อโต้แย้งทำให้นักวิชาการสับสนเมื่อถูกตั้งคำถามเรื่องนี้เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทหมกยอมรับสิทธิที่จะปกครองของบุรุษ แต่ตำนานจามเทวีวงศ์กลับเคารพสิทธิที่จะปกครองของสตรี เพื่อยุติความสับสนในวงวิชาการ ผู้วิจัยจำต้องศึกษาเรื่องเป้าหมายและการเข้าถึงเป้าหมาย เรื่องวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ของผู้ปกครองในการช่วยให้มนุษย์ได้เข้าถึงเป้าหมาย เรื่องคุณค่าของวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ของผู้ปกครอง ในการช่วยให้มนุษย์ได้เข้าถึงเป้าหมาย โดยศึกษาวิเคราะห์อุดมคติจักรพรรดิราชของตำนานจามเทวีวงศ์

อุดมคติจักรพรรดิราชของตำนานจามเทวีวงศ์

จักรพรรดิราชหมายถึงผู้ปกครองสูงสุดเหนือพระราชาทั้งปวง (Sunai Chutintranon, 1990) เป็นอุดมคติสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะการตัดสินใจเลือกเป็นผู้ปกครองสูงสุด มีเหตุผลเดียวคือความปรารถนาแรงกล้าที่จะช่วยให้มนุษย์ได้เข้าถึงภาวะหลุดพ้นเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า (พระยาสิทธิ, 2557 : 116) ตำนานจามเทวีวงศ์ ระบุว่าโดยพระโพธิ์รังสี พระเถรจารย์ชาวล้านนายอมรับว่าการปกครองบ้านเมืองเป็นหน้าที่ของบุรุษ แต่ไม่ปฏิเสธถ้าสตรีจะปกครองบ้านเมือง เช่นนี้ ข้ออ้างว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธสิทธิที่จะปกครองบ้านเมืองของสตรีจึงอาจเป็นความเข้าใจผิด ท่ามกลางความเห็นต่างกัน ผู้วิจัยจะเริ่มตั้งคำถามแรกว่า ภาวะหลุดพ้นเป็นอย่างไร มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้อย่างไร

1. ภาวะหลุดพ้นและเรื่องการเข้าถึงภาวะหลุดพ้นของมนุษย์

คำถามแรก คือ ภาวะหลุดพ้นเป็นอย่างไรนั้น ตำนานจามเทวีวงศ์เสนอคำตอบว่าภาวะหลุดพ้นเป็นภาวะบริสุทธิ์ของมนุษย์ เพราะได้หลุดพ้นจากความไม่รู้ธรรมชาติของชีวิตและโลก (Ultimate reality) ตามความเป็นจริง เรียกว่า “ผู้พ้นเงร” ดังข้อความว่า

“...ดูราเมงค์พเนจร มรรคาที่พวกเมงค์มุ่งหมายเป็นทางดำเนินมาของเราพระตถาคตมีกำหนดมาแต่เมืองพาราณสี จนถึงตำบลนี้ก็เป็นทางทุเรศลำบากมาก... (พระโพธิ์รังสี, 2473)

ข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าโดยธรรมชาติ มนุษย์ไม่อาจหลุดพ้นจากความไม่รู้ได้เอง มนุษย์ต้องอาศัยผู้ปกครองคอยควบคุมดูแล อบรมสั่งสอน ดัง ข้อความในปริเฉทที่ 1 ความว่า

“...สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์เจ้า ได้กำหนดรู้วาระจิตรแห่งพวกเมงค์ทั้งหลายว่าเขลาไม่เข้าใจ จึงทรงสำแดงธรรมอันเป็นสัพปุริสคติ...” (พระโพธิ์รังสี, 2473 : 10)

เมื่อมนุษย์จำเป็นต้องมีผู้ปกครองเป็นที่พึ่งที่หวัง คอยช่วยเหลือ ควบคุม อบรมสั่งสอน มนุษย์จึงจะเข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ เช่นนี้ คำถามต่อมาคือ มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้อย่างไร ตำนานจามเทวีวงศ์เสนอคำตอบว่า มนุษย์จะเข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ก็ต่อเมื่อศรัทธาในผู้ปกครอง ดังข้อความว่า

“...ณ กาลครั้งนั้น พวกเมงค้วนบุตรทั้งหลาย เมื่อได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าสมทบอันงามปรากฏยังทรงพระธรรมรังสี หามีผู้ใดจักเปรียบปานไม่ ครั้นมาได้เห็นพระพุทธรูปองค์อันตนมิได้เคยเห็นแล้ว ก็พากันมีใจอันเต็มด้วยปรีดาปราโมทย์ ทุกๆคนได้พากันมาประชุมอยู่ในที่นั้นแล้ว...” (พระโพธิ์รังสี, 2473 : 9)

ข้อความข้างต้นหมายความว่า ศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อผู้ปกครองไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่เพราะผู้ปกครองเองได้สั่งสมคุณความดี บำเพ็ญการมีมาครบถ้วนในอดีตชาติ พระองค์จึงได้มาอุบัติในราชสกุลของกษัตริย์ ดังข้อความว่า

“...เรามีเชื้อเทวดา มิใช่เป็นคนธรรมดา มิใช่ท้าวสักกะและนาค รากษส เราตถาคต เปนพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เปนบุตรเกิดแต่ท้าวสุทโธทนะมหาราช เราเป็นผู้ที่เทพเจ้าทั้งปวง อภิวัตบุชา ตูราเมงค์ทั้งหลาย จงตั้งใจมั่นหมายจำเราไว้อย่างนี้เถิด...” (พระโพธิ์รังสี, 2473 : 10)

“...ข้าแต่เทวดาเจ้า ข้าพระบาท ขอถวายบังคม คงมาเจริญงมมี แต่พระองค์พระเจ้านมหาราชเถิด รัตนอันใดอันหนึ่งมีอยู่ในแว่นแคว้นของพระวสุเทพเจ้า สรรพรัตนทั้งปวงทั้งหลายจะขอน้อมถวายแด่พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนิศวรรเทวราช ขอพระบาทจงประทานพระธิดาแก่พระองค์ทั้งหลายเพื่อเป็นพระราชาในเมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายเถิด...” (พระโพธิ์รังสี, 2473 : 91)

ข้อความข้างต้นหมายความว่าเงื่อนไขที่จะทำให้ได้เป็นผู้ปกครองคือเป็นผู้ได้รับการอบรมบำเพ็ญการมีของผู้ปกครองเอง เช่นนี้ คำถามต่อมา คือ ผู้ปกครองมีวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์อย่างไร ผู้ปกครองจึงจะสามารถช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้

2. เรื่องวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้น

คำถามว่าผู้ปกครองมีวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์อย่างไร จึงจะช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ นั้นจามเทวีวงศ์เสนอว่า ถ้ามนุษย์ยังคงยึดมั่นถือมั่น ไม่ละวางแนวทางปฏิบัติบนหนทางอันเกิดจากความเข้าใจผิดทางของตนแล้ว มนุษย์ย่อมไม่อาจเข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ เช่นนี้ วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ของผู้ปกครองจึงเป็นเรื่องของการเผยแผ่ธรรม เพื่อคลายความยึดติดในผิดที่มีมาแต่เดิมแล้วสร้างความเข้าใจใหม่ที่มีความถูกต้องตรงธรรมดังข้อความว่า

“...ณ กาลนั้น เมื่อพระนางนั้นได้ดำริห์แล้วอย่างนี้ว่า กัลป์ยามกรรมอันเราได้ทำมาแล้วในกาลก่อน เราจึงได้มาสำเร็จในชาติที่เกิดแล้วนี้ กรรมเป็นกุศล ควรเราพึงทำไว้ในอนาคตเพื่อชราอาพาธแก่หมู่ชน ครั้นพระนางนั้นได้ดำริห์อย่างนี้แล้ว ชำระศिरเกล้าแล้วทรงวัดถาสะอาดประดับอาภรณ์ทั้งปวง เสด็จทรงวอไปทำปทักษิณ พระบุรีด้วยมหันตบริวาร แล้วพระนางนั้นได้ให้สร้างอรัญญิกกรรมการามในด้านปาจิณทิศแห่งพระบุรีนั้น สร้างวิหารด้วย สร้างพระพุทธรูปด้วยแล้วถวายให้เป็นที่อยู่แห่งสงฆ์ มีพระสังฆเถระเป็นประธาน ถัดนั้นไป ให้สร้างมาลาราม ณ ระหว่างนั้น มหาชนจึง...”

วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ของผู้ปกครองข้างต้น หมายความว่า แก่นแท้ของมนุษย์ทุกคนคือพันที่จะเข้าถึงภาวะหลุดพ้นอยู่แล้ว เพราะภาวะหลุดพ้นเป็นความจริงแจ่มแจ้งแก่ตาแก่ใจของผู้ปฏิบัติเอง เพราะมนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้น ขอเพียงมนุษย์มีผู้ปกครองที่ดีเป็นต้นแบบ ข้อนี้ ไม่จำเป็นต้องอาศัยผู้ปกครองที่เป็นบุรุษเท่านั้นแม้สตรีก็เป็นผู้ปกครองได้ ดังข้อความว่า

“พระเจ้าจักรพรรดิราชได้ส่งพระธิดาของพระองค์ทรงพระนามว่าจัมมเทวี เพื่อเป็นพระราชาปกครองเมืองนี้” (พระโพธิธัมม, 2473 : 91)

เมื่อตำนานจามเทวีวงศ์ยืนยัน เช่นนี้ จึงมีคำถามว่า วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ของผู้ปกครองโดยยอมรับว่าสตรีมีสิทธิที่จะปฏิบัติได้นั้นเป็นสิ่งที่มีความหมาย น่าปรารถนาของสังคมได้อย่างไร

3. เรื่องคุณค่าของวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้น

คำถามว่า วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ของผู้ปกครอง โดยยอมรับว่าสตรีมีสิทธิที่จะปฏิบัติได้ เป็นสิ่งที่มีความหมาย น่าปรารถนาของสังคมได้อย่างไรนั้น ตำนานจามเทวีวงศ์เสนอว่า วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ของพระนางจามเทวีตั้งเป็นเรื่องน่าพึงปรารถนาของสังคม เพราะพระราชกรณียกิจในการปกครองของพระนางจามเทวี บ้านเมืองสงบ ร่มเย็น เป็นปึกแผ่นมั่นคง ดังข้อความว่า

“...ฝ่ายพระवासเทพแลสุกกทันต์ก็พร้อมไปกับชาวพระนครทั้งปวง “หริปัญเช” เชิญพระนางจัมมเทวินั้นให้นั่งเหนือแผ่นทองแล้วอภิเษกแล้ว ก็ทรงระสมอเนกกุศลสมภารทั้งหลายในพระพุทธศาสนาจำเดิมแต่นั้น เมืองหริปัญชาก็เกษมปราศจากภัยอันตรายต่อมาอันนี้ เป็นอุบัติกาลแห่งเมืองหริปัญช” (พระโพธิธัมม, 2473 : 94)

การศึกษาในหัวข้อนี้ ทำให้ทราบแนวคิดเคารพสิทธิที่จะปกครองของสตรี ตามข้อเสนอของจามเทวีวงศ์ แม้แนวคิดนี้จะเป็นที่ยอมรับแพร่หลายของสังคมชาวพุทธล้านนา แต่ยังมีนักการศึกษาเสนอข้อคัดค้าน เพราะแนวคิดนี้น่าจะไม่ใช้คำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อความกระจ่าง ผู้เขียนจะนำข้อมูล เหตุผล และหลักฐานที่ได้ไปวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

วิเคราะห์อุดมคติจักรพรรดิราชกับข้อโต้แย้งของตำนานจามเทวีวงศ์

การศึกษาข้อโต้แย้งอุดมคติจักรพรรดิราชในตำนานจามเทวีวงศ์ทำให้ทราบข้อมูลและเหตุผลเพียงพอที่จะนำมาวิเคราะห์เชิงปรัชญา เพื่อร่วมเสนอความเห็น ดังนี้

1. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะหลุดพ้นและการเข้าถึงภาวะหลุดพ้นกับสิทธิที่จะปกครองของสตรี

การศึกษาทำให้ทราบข้อเสนอของตำนานจามเทวีวงศ์ว่า ภาวะหลุดพ้นเป็นเป้าหมายและเป็นความพยายามของมนุษย์ทุกคน ด้วยอุดมคติจักรพรรดิราชแล้ว ผู้ปกครองย่อมปรารถนาช่วยมนุษย์ได้เข้าถึงภาวะหลุดพ้นอันเป็นเรื่องที่พระพุทธศาสนาเถรวาทยกย่องเชิดชู ดังจักกวัตติสูตร สุตตันตปิฎก มหาลงฺกาสวรรคที่ 1 ธรรมบทที่ 1 ประเสริฐสุด เป็นการยอมรับธรรมราชา ผู้มากด้วยบารมี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, 2531 : 796)

ขณะที่ตำนานจามเทวีวงศ์เสนอว่า ภาวะหลุดพ้นเป็นภาวะที่จะเกิดกับมนุษย์ได้ด้วยความเพียรพยายามของมนุษย์เอง แต่จำเป็นต้องมีผู้ปกครองคอยควบคุมดูแล อบรม สั่งสอน ดังข้อความว่า

“...ดูกรสหาย ถ้าแก่นั่นท่านจงฟัง พระธิดาพระเจ้าลโวราชมีแล้วเป็นสุชาติ มีรูปงามมีศีลมีปัญญา พระนามว่าจามเทวี ดังนี้ได้ปรากฏทั่วทิศเป็นครุฑกุมาริทรงเบญจกัณฐาณี เป็นสตรีวิเคราะหพระสวามีของนางนั้นเดี๋ยวนี้มีศรัทธาได้บวชบรรพชิต เราทั้งสองจักทูลขอนางนั้น ต่อพระเจ้าลโวราชแล้วเชิญมาสู่พระนครในนี้ นางนารีผู้มีบุญนั้นจักยังพิชของตนให้เจริญ...” (พระโพธิธัมม, 2473 : 81)

ข้อความข้างต้นหมายถึงข้อเสนอว่า การเป็นผู้ปกครองนั้นไม่จำกัดด้วยเพศไม่ว่าบุรุษหรือสตรีก็สิทธิที่จะเลือกเป็นผู้ปกครองได้ ทว่าข้อความในวรรคถัดมา กัณฐกัณฐก ปฐิสสรข้อเสนอนี้ ดังข้อความว่า

“...เราติเตียนบุรุษผู้มีลูกศรเป็นอาวุธ ผู้ยังไปเติมกำลัง เราติเตียนชนบทที่มีหญิงเป็นผู้นำ อนึ่ง สัตว์เหล่าใดตกในอำนาจหญิงทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้น บัณฑิตก็จะติเตียน ด้วยอำนาจความสะอึกและความ หมาดเสีย” (อรรถกถากัณฐกชาดกที่ 3)

เนื้อหาของอรรถกถาเรื่องกัณฐกชาดกนี้ ยืนยันว่า ธรรมชาติของภาวะหลุดพ้นย่อมเกิดขึ้นกับ มนุษย์ผู้มุ่งมั่นฝึกตน สตรีเป็นเพศภาวะที่ไม่อาจนำมนุษย์ไปสู่ภาวะหลุดพ้นได้ แต่กลับเป็นอุปสรรคต่อ การเข้าถึงภาวะหลุดพ้น เพราะสตรีทำให้ความมุ่งมั่นของบุรุษลดน้อยถอยลง ข้อนี้ทำให้มีผู้สงสัยใคร่รู้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธสิทธิที่จะปกครองบ้านเมืองของสตรีหรือไม่ (สุรพศ ทวีศักดิ์, [ออนไลน์], 2564) อย่างไรก็ตาม เทวียนจามเทวีวงศ์กล่าวว่า ภาวะหลุดพ้นเป็นภาวะที่มนุษย์ทุกคนพร้อมจะเข้าถึง ขอ เพียงมีผู้ปกครองที่ดี เรียกว่า “ทรงธรรม” ดังข้อความว่า

...มหาราชเจ้าทรงสำราญพระหฤไทย จักรวรรดิธรรมทรงบำเพ็ญเป็นอันดีแล้ว พระองค์ทรง ปราบปรามราษฎรเสมออยู่มิได้บกพร่อง ทั้งชาวชนบทเกษมสุขประพตibusอยู่ตามคลองธรรมประเพณี พระราชาณาจักรรวบรวมเป็นสามัคคีดี...” (พระโพธิ์รังสี, 2473 : 82)

ข้อความข้างต้นหมายความว่า มนุษย์จะเข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้หรือไม่อยู่ที่ตัวผู้ปกครอง ผู้ปกครองแม้เป็นบุรุษเพศ แต่ถ้าเป็นอธรรมแล้ว นอกจากจะไม่สามารถช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้น ได้ ยังจะนำพาให้มนุษย์ประพตibusห่างจากภาวะหลุดพ้น อันจะทำให้บ้านเมืองล่มจม ดังข้อความว่า

“...ฝูงเทพเจ้าทั้งปวง ก็พากันมีฉันทอันเดียวซึ่งเคียดแค้นพระราชาและชนราชาการทั้งหลายนั้น และในคืนนั้นเทวดาก็มาสาแดงแก่หญิงนั้นดังนี้ว่า ดูกรแม่หญิงในวันพรุ่งนี้ แท้เทียวท่านจงพาคนที่รักใคร่ ของท่านออกจากเมืองไป เราทั้งหลายจักทำพระนครนี้กับพระราชาทั้งมนุษย์อาธรรมทั้งหลายก็บันดาลให้ เมืองนั้นจมลงด้วยน้ำซุดต่ำลงถึงภายใต้หลังเรือนทั้งสิ้นก็ได้ถึงซึ่งกิจอันจมลงภายใต้แห่งน้ำ ฝ่ายมนุษย์ บาบ อาธรรมทั้งหลายมีพระเจ้ากุนริกนาสราชเป็นประธานได้พากันถึงซึ่งมหาวินาศด้วยประหารครั้งเดียว นั้นเทียว...” (พระโพธิ์รังสี, 2473 : 41)

ข้อความข้างต้นหมายความว่าอำนาจปกครองในจามเทวีวงศ์ไม่ได้เน้นเรื่องเพศของผู้ปกครอง แต่เน้นความรู้ ความสามารถในการในการจูงใจมนุษย์ให้หันมาปฏิบัติเพื่อภาวะหลุดพ้น ความเข้าใจนี้สอดคล้องกับพระพุทธดำรัสในโคปาลสูตรสูตรความว่า

“...เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจำฝูงไปคด โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปคดตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปคด ฉันทใดในหมู่มนุษย์ก็ฉันทนั้น บุคคลใดได้สมมติให้เป็นใหญ่หากบุคคลนั้นได้ประพตibusไม่เป็นธรรม หมู่ ประชาชนนอกนั้นก็ประพตibusเสียหาย แวันแคว้นทั้งหมดก็จะยากเข็ญ หากผู้ปกครองประพตibusชอบ ธรรม หมู่ประชาชนนั้นก็พลอยดำเนินตาม ทั้งวันแคว้นก็เป็นสุขหากผู้ปกครองตั้งใจอยู่ในธรรม...” (อง.จตุกก. 21/70/98)

ปรีชา ช้างขวัญยืน (2542 : 73) กล่าวว่า จักรพรรดิราช จุดที่เน้นของคตินี้อยู่ที่ความเป็นธรรม ราช เพราะพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็คือผู้ที่ตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บรมจักรพรรดิ ในที่นี้จึงมีความหมายอย่างเดียวกับพุทธจักร คือ พระเจ้าแผ่นดินผู้ที่มาบำเพ็ญบารมีโดยการปกครอง ประชาชนให้ร่มเย็นเป็นสุขด้วยธรรม ตำนานจามเทวีวงศ์พรรณนาถึงพระนางจามเทวีไว้ดังนี้

“...ผู้ที่บุคคลหาได้โดยยาก บุคคลผู้นำโลกไปโดยวิเศษก็หาได้โดยยาก บุคคลเช่นนั้น ย่อมไม่ เกิดในตระกูลทั่วไป บุคคลผู้มีปัญญานั้นเกิดในตระกูลใด ก็ย่อมทำให้ตระกูลนั้นได้ความสุข คนพาลนั้น เกิดในตระกูลใด ก็ย่อมพาให้ตระกูลนั้นได้ความทุกข์...” (พระโพธิ์รังสี, 2473 : 51)

“...ผู้มีปัญญาก็ไม่โทษนาคันนั้นได้ ผู้มีปรีชาทำงานอยู่ซึ่งกรรมใดเล่า ผู้หาปัญญามีได้ ไม่พึงทำได้ทั่วไปซึ่งกรรมนั้นแท้ จริตปัญญาเป็นสิ่งประเสริฐ ดุจดั่งรัศมีอันเกิดแต่แก้วมณีสว่างแล้ว ชัดได้ง่าย ซึ่งความมืดในราตรีไม่มีเศษเลย ผู้มีปัญญารู้ได้เฉพาะซึ่งคุณแลโทษอันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน...” (พระโพธิธรรมาจารย์, 2473 : 145)

ถ้าสังเกตเราจะพบคำว่า “ผู้มีปัญญา” ซ่อนอยู่ในข้อความข้างต้น ผู้มีปัญญาในพระพุทธศาสนา หมายถึงผู้รู้ทั่วตามสัจจะคือตามที่เป็นจริง เมื่อเกิดความรู้ตามที่เป็นจริงในสิ่งใด ก็ถือว่ามิปัญญาในสิ่งนั้น (สมเด็จพระญาณสังวร, 2553: 1) ดังนั้น มีความเป็นไปได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทยอมรับว่า มนุษย์ในสังคมไม่อาจหลุดพ้นได้เองในชีวิตประจำวัน ถ้ามนุษย์มีผู้ปกครองเป็นผู้มีปัญญา ก็จะสามารถช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ บ้านเมืองก็จะเจริญรุ่งเรือง ดัง วิทิตชาตกกล่าวไว้ พระเจ้าแผ่นดินทรงมีปัญญา คือ ทรงรู้จักธรรมะและใช้ธรรมะในการปกครอง ข้อธรรมต่างๆ ที่นำมาเรียงไว้ สังเกตได้จาก ทศพิธราชธรรมบ้าง ขันติ สัจจะ ความเพียร มาจากจักกวัตติวัตร เช่น สงเคราะห์แก่สมณพราหมณ์ สงเคราะห์แก่สัตว์ ไปสู่สมณพราหมณ์ได้ถามปัญหาและสนทนาธรรม มาจากราชะนีติ เช่น ทรงความรู้ มีพระทัยสม่ำเสมอ รักษาขันตสัมา เป็นที่พึ่งแก่ราษฎร ไม่ฝักใฝ่ในกาม แต่ตั้งบุคคลที่จงรักภักดีในตำแหน่งสูง เป็นต้น (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2553 : 64)

เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทเชื่อตรงกันว่า ผู้ปกครองที่มีปัญญาจะช่วยให้มนุษย์เกิดปัญญาและเข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ เช่นนี้ คำถามผู้ปกครองต้องทำอะไร ผู้ปกครองจะช่วยมนุษย์ในสังคมได้ จามเทวีวงศ์เห็นว่าผู้วางใจในตัวผู้ปกครอง ทำตามผู้ปกครองแล้ว ปัญญาย่อมเกิดกับผู้นั้น ดังข้อความว่า

“...พระเจ้าจักรพรรดิราชได้ส่งพระธิดาของพระองค์นามว่าจัมมเทวี เพื่อเป็นพระราชาในเมืองนี้ได้เสด็จสู่ณาวาดด้วยมหาบิรารทั้งหลายทั้งปวง ได้ระสมอเนกกุศลสมภารทั้งหลายในพระพุทธศาสนา แลได้ชักชวนราษฎรศรัทธา พากันถวายทานกับอัมมิกสักการพลี แก่เทวดาผู้รักษาพระนครทั้งหลาย เทวดาทั้งหลายได้นำมาซึ่งมงคลวารณหัตถิอันมีเดช เหตุบุญญาณภาพของพระนางเจ้านั้น...” (พระโพธิธรรมาจารย์, 2473 : 93)

แต่ความเข้าใจว่าเพศบุรุษเท่านั้นคือผู้ปกครองที่มนุษย์ควรศรัทธาจามเทวีวงศ์ปฏิเสธ เพราะปัญญาเป็นธรรมชาติของมนุษย์ผู้มีสืบเชื้อสายอันประเสริฐแม้เป็นสตรีอาจมีปัญญาสูงกว่าบุรุษได้ จามเทวีวงศ์ เรียกว่า “สุพิชชะ” ส่วนผู้ปกครองที่มีเชื้อสายของผู้ไม่มีปัญญานั้น แม้เป็นบุรุษก็อาจด้อยปัญญากว่าสตรีได้ ข้อเสนอที่ตรงกับคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท ดัง กุณฑลเกสึเถรีสูตร ความว่า ...บุรุษนั้นเป็นบัณฑิตในทุกสถานก็หาไม่ แม้สตรีผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ก็เป็นบัณฑิตได้ในที่นั้นๆ... (อรธกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท) ดังนั้น แม้เป็นบุรุษแต่ขาดเชื้อสายที่ดี ไม่เคยอบรมบ่มเพาะปัญญามาแล้ว ย่อมไม่อาจเป็นผู้ปกครองที่ดีได้ ตรงกันข้ามแม้เป็นสตรีแต่เกิดมาในเชื้อสายที่ดี ได้รับการอบรมบ่มเพาะมาในตระกูลที่ดีก็ย่อมจะมีสิทธิที่จะปกครองบ้านเมืองได้

ผู้เขียนเห็นว่า เรื่องภาวะหลุดพ้นและการเข้าถึงภาวะหลุดพ้นตามอุดมคติจักรพรรดิราชของจามเทวีวงศ์ แม้การยอมรับสิทธิที่จะปกครองอาจถูกบางคนมองว่าเป็นเรื่องแปลกแยกจากแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่การยืนยันว่าภาวะหลุดพ้นเกิดขึ้นจากความกรุณาและปัญญาของผู้ให้ความช่วยเหลือ เพราะปัญญาของผู้ปรารถนาให้ความช่วยเหลือในบุรุษและสตรีเท่าเทียมกัน เพราะความศรัทธาของมนุษย์ต่อผู้ให้ความช่วยเหลือไม่แตกต่างกัน เช่นนี้ ย่อมแสดงว่าการยอมรับสิทธิที่จะปกครองของสตรีไม่ขัดกับหลักการของพระพุทธศาสนาเถรวาท อย่างไรก็ดี ข้อเสนอของจามเทวีวงศ์วิธีปฏิบัติต่อ

มนุษย์เพื่อช่วยให้ศิษย์ได้เข้าถึงภาวะหลุดพ้น ยังมีผู้เสนอข้อคัดค้าน ผู้เขียนจำเป็นต้องวิเคราะห์ประเด็นนี้เพื่อคำตอบให้เกิดความกระจ่างต่อไป

2. วิเคราะห์คุณค่าของการเคารพสิทธิที่จะปกครองของสตรีในตำนานจามเทวีวงศ์กับอุดมคติจักรพรรดิราชในพุทธปรัชญาเถรวาท

การศึกษาทำให้ทราบว่าวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นในจามเทวีวงศ์ คือการเผยแผ่พุทธธรรม เพราะวิธีนี้ทำให้มนุษย์ละความเข้าใจผิดและเลือกได้ แต่จามเทวีวงศ์ไม่เห็นด้วยถ้าผู้ปกครองต้องเป็นบุรุษเท่านั้น จนละเมิดสิทธิที่จะปกครองของสตรี แม้ตำนานจามเทวีวงศ์จะยอมรับว่าผู้นำพึงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจรุนแรงเข้มแข็ง เพราะไม่มีอะไรจะข่มคนพาลได้เท่าอำนาจเข้มแข็ง เพราะผู้อ่อนแอย่อมเป็นที่ข่มเหงของผู้อื่น แต่ถ้าผู้ปกครองเข้าใจว่าตนต้องใช้รุนแรงแล้วจะเปลี่ยนมนุษย์ให้เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้คงเป็นความเข้าใจผิด เพราะการเข้าถึงภาวะหลุดพ้นเป็นประสบการณ์ซึ่งมนุษย์แต่ละคนเข้าถึงได้ด้วยการเต็มใจปฏิบัติด้วยตนเอง เพราะความรุนแรงเป็นเพียงเครื่องข่มไม่ให้มนุษย์กำเริบเท่านั้น เช่นนี้ การใช้ความรุนแรงเท่ากับปฏิบัติผิดวิธีของจักรพรรดิราช

ด้วยเหตุผลต่างกัน นักการศาสนาอาจเห็นว่าสตรีไม่มีสิทธิที่จะปกครอง โดยยกข้อความที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก อินทริยชาดก ความว่า

“...ดูกรภิกษุ มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้นที่หญิงนั้นทำพินาศให้แก่เธอ แม้ในกาลก่อน เธอก็เสื่อมจากฉันทาสี ถึงความทุกข์ใหญ่หลวงเพราะอาศัยหญิงนั้น แต่ได้อาศัยเรา จึงพ้นจากทุกข์กลับสู่ฉันทาสีไปแล้วดังนี้แล้ว...” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 27 ข้อ 13 หน้า 5)

ด้วยข้อความข้างต้นนี้ อาจมีผู้เห็นว่า ถ้าปล่อยให้ผู้ปกครองเป็นหญิงแล้ว มนุษย์ไม่อาจเข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ เช่นนี้ ควรอาศัยความปรารถนาและความพยายามของผู้ปกครองที่เป็นบุรุษเท่านั้นสามารถช่วยให้ศิษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้อย่างแน่นอน เช่นนี้การปฏิเสธสิทธิที่จะปกครองของสตรีเป็นเรื่องเหมาะสม

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาข้อเสนอดังกล่าว เกิดจากความเข้าใจผิดของผู้ตีความ 2 ประการ ประการแรก คือ ความไม่เข้าใจของผู้ตีความ แท้จริงแล้วพระสูตรนี้เป็นเรื่องของภิกษุที่ถูกภรรยาล้อลวงให้กระสันอยากสึกกลับไปครองเรือน ประการที่ 2 คือ ความเข้าใจทฤษฎีคำสอนผิดของผู้ตีความอย่างยึดถือถ้อยคำ ตัวอักษร ยึดติดกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานในสมัยพุทธกาล จนไม่อาจเข้าใจความจริงแท้ที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมาย ข้อนี้เป็นธรรมดาของมนุษย์ที่ไม่อาจเข้าใจความจริงแท้ที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมาย เพราะถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขของภาษาอันเป็นสมมติบัญญัติ แม้หลายคนอาจเข้าใจผิด แต่พระองค์จำเป็นต้องใช้ภาษาทางโลกอธิบายไม่เช่นนั้น สัตว์โลกย่อมเข้าใจไม่ได้ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550 : 5)

จะเห็นว่าข้อเสนอดังกล่าวยังไม่มีผู้เสนอคัดค้าน เพียงแต่อาจมีผู้ตั้งข้อสงสัยได้ว่า การยอมรับสิทธิที่จะปกครองของสตรีอาจสร้างความอ่อนแอแก่บ้านเมืองได้หรือไม่ ข้อนี้ผู้สงสัยอาจสังเกตตามบริบทของสังคมยุคโบราณ กล่าวคือ ขณะที่ในยุคพุทธกาลนั้นพระพุทธศาสนามีท่าทีไม่ชัดเจนต่อสิทธิที่จะปกครองของสตรี นักคิดทั้งหลาย เช่น อุบาสกที่มีท่าทีปฏิเสธสิทธิที่จะปกครองของสตรีชัดเจน แต่ด้วยอุดมคติจักรพรรดิราชแล้ว จึงอยู่เรื่องกำลังยังคงเป็นเรื่องจำเป็น เพราะภาพความอ่อนแอของผู้ปกครองเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บ้านเมืองถูกรุกรานข่มเหง แต่ผู้ปกครองที่มีฐานะเป็นจักรพรรดิราช หรือราชาเหนือราชานั้น แม้พระองค์จะมีแสนยานุภาพรุนแรงเกรียงไกร แต่ไม่ทรงใช้ความรุนแรงอย่างเด็ดขาด แต่ทรงอาศัยการเคลื่อนไหวไปมาของจักรแก้ว หมายถึง อำนาจของธรรมราชายิ่งใหญ่เหนือความรุนแรงของราชาทั้งปวง หมายถึง ความปรารถนาแรงกล้าของผู้ปกครองที่จะช่วยให้มนุษย์ได้ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงภาวะ

หลุดพ้น อันเป็นภาพสะท้อนถึงความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมือง ดัง ข้อความในจกักรัตติสูตรว่า... ท้าวเธอทรงปกครองประชากรตามพระมติของพระองค์เอง เมื่อท้าวเธอทรงปกครองประชากรตามมติของพระองค์อยู่ ประชากรก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์ก่อนๆ ซึ่งได้ประพฤติกักรัตติวรรตอันประเสริฐอยู่... (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11, หน้า 66)

ตำนานจามเทวีวงศ์เห็นตรงกับจกักรัตติสูตร ดัง ข้อนี้ไม่มีพระสูตรใดปฏิเสธว่า อำนาจธรรมย่อมชนะอำนาจรุนแรงทั้งปวง ภาพลักษณ์ของจักรพรรดิราชไม่ใช่ความเข้าใจระดับราชาทั่วไป แต่อาศัยความเข้าใจลึกซึ้งระดับเหตุปัจจัยซึ่งครอบคลุมคุณค่าของมนุษย์ทุกคน ผู้ปกครองจึงไม่ใช่ผู้ใช้ความรุนแรงตามความพอใจของตน แต่เป็นผู้รู้จักประมวลหลักธรรมอันจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ด้วยหลักจักรวรรดิ 12 ประการ (พุทธทาสภิกขุ, 2529 : 75)

แต่กระนั้นอาจมีโต้แย้งว่า โดยปกติแล้วพระพุทธศาสนาเห็นว่าบ้านเมืองมั่นคงได้ก็ต่อเมื่อสตรีได้รับการอุปถัมภ์ดูแลอย่างดี ดัง อปริหานิยธรรม ข้อที่ 5 ระบุว่า...ไม่ล่วงละเมิดทางใจและกายในสตรีที่มีสามีหรือสตรีสาว... (มหาปริณิพพานสูตร พระไตรปิฎก ฉบับหลวง เล่มที่ 10 ข้อ 70-75 หน้า 68-72) เช่นนี้ถ้ายอมให้สตรีเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองแล้ว ความมั่นคงของบ้านเมืองจะดำรงอยู่ได้อย่างไร จามเทวีวงศ์ได้ปฏิเสธอปริหานิยธรรม แต่ชี้ว่าบ้านเมืองมิได้ดำรงมั่นคงได้ด้วยผู้ปกครองแต่เพียงผู้เดียว ผู้ปกครองย่อมต้องมีแก้ว 7 ประการ ในจำนวนนั้น คือ ช้างแก้ว ม้าแก้ว ขุนพลแก้ว นางแก้ว ไข่เป็นที่ข่มขวัญศัตรูมิให้กล้ารุกรานข่มเหง ดังธรรมนิตีกถาถึงพระเจ้าแผ่นดินความว่า

“...อ่อนแอเกินไปก็ใหญ่ไม่ได้ แข็งกร้าวเกินไปก็ใหญ่ไม่ได้ ฉะนั้นผู้ปกครองผู้เป็นใหญ่พึงรู้จักวางตนให้พอเหมาะพอดี...” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2535: 2)

ตำนานจามเทวีวงศ์กล่าวว่า พระนางจามเทวีมิใช่ผู้ปกครองอ่อนแอ ในยามข้าศึกรุกรานพระนางก็มีแสนยานุภาพมาก เพราะพระนางมีม้าศึก ช้างศึกไว้ข่มขวัญศัตรูให้เกรงกลัว ทั้งยังมีพระราชโอรส 2 พระองค์เป็นขุนพลแก้ว สอดรับกับจกักรัตติสูตรเสนอว่า ผู้ปกครองเมื่อช่วยให้ประชากรได้ประพฤติธรรมเพื่อหลุดพ้น ย่อมอยู่ดีมีสุข เมื่อประชากรอยู่ดีมีสุข บ้านเมืองก็สงบร่มเย็นเมื่อบ้านเมืองสงบร่มเย็นแล้ว ผู้ปกครองย่อมเข้าถึงจักรพรรดิราชได้เสวยสมบัติจักรพรรดิ 7 ประการ (สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, 2549 : 29)

ผู้เขียนเห็นว่า วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นตามอุดมคติจักรพรรดิราชในตำนานจามเทวีวงศ์แสดงออกถึงการยอมรับความสามารถที่จะปกครองของสตรีที่มีเท่าเทียมบุรุษ เพื่อช่วยให้ประชากรเข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ โดยไม่จำเป็นต้องถูกแทรกแซงด้วยอำนาจความรุนแรงของบุรุษ แม้บุรุษจะอ้างเจตนาดีที่จะคอยปกป้องดูแลสตรีก็ตาม อุดมคติจักรพรรดิราชในจามเทวีวงศ์นี้สะท้อนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชากรในทัศนะของพระโพธิ์รังสี อรรถกถาจารย์ชาวล้านนา เป็นไปได้ว่ารูปแบบนี้คงสืบทอดมาจากการปกครองแรกเริ่มของภูมิภาคอุษาคเนย์นี้สอดคล้องกับอุดมคติจักรพรรดิราชในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะหลักฐานทั้งหลาย เช่น ตำนานเมืองเมืองลี ภาพแกะสลักผู้ปกครองสตรี เหล่านี้ล้วนยืนยันถึงความวางใจในมารดา ยอมรับให้สตรีปกครองบ้านเมือง สอดรับกับคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดัง พลกถา ธรรมนิตีกถาว่า “...พลั จนโท พลั สุริโย พลั สมณพราหมณา พลั เวลา สมุททุสส พลาคติ พลมิตฺติโย พระจันทร พระอาทิตย์สมณพราหมณ์และฝั่งทะเลต่างก็มีกำลัง แต่สตรีมีกำลังยิ่งกว่ากำลังเหล่านั้น...” (ขุ.ชา. 27/65/311)

ดังนั้น กล่าวได้ว่า เนื้อหาของตำนานจามเทวีวงศ์ไม่ขัดแย้งกับแนวคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาท สิทธิที่จะปกครองของสตรีเป็นเรื่องที่พระพุทธศาสนาเถรวาทรับรอง ด้วยเหตุผล คือ ผู้ที่มีปัญญาและมี

กำลังพอที่จะช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นได้ ควรเป็นผู้ปกครอง เพราะพระพุทธศาสนายืนยันว่า สตรีมีปัญญาและมีกำลังไม่ด้อยกว่าบุรุษ

สรุป

เนื้อหาของตำนานจามเทวีวงศ์ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยอมรับสิทธิในการปกครองบ้านเมืองของสตรีหรือไม่ เพื่อความกระจ่างผู้เขียนจึงจำเป็นต้องวิจัยเชิงปรัชญา โดยมีกรอบวิจัย ดังนี้ 1. ภาวะหลุดพ้นและการเข้าถึงภาวะหลุดพ้นของมนุษย์ 2. วิธีปฏิบัติต่อมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้น 3. คุณค่าของวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์เพื่อช่วยให้มนุษย์เข้าถึงภาวะหลุดพ้นตามอุดมคติจักรพรรดิราช ที่มีปรากฏในจกักวัดติสูตรและตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานจามเทวีวงศ์ยอมรับสิทธิในการปกครองบ้านเมืองของสตรี เพราะความปรารถนาที่จะช่วยให้มนุษย์ในสังคมได้เข้าถึงภาวะหลุดพ้นไม่ถูกจำกัดด้วยเพศบุรุษหรือสตรี เพราะปัญญาที่จะช่วยให้มนุษย์ในสังคมได้เข้าถึงภาวะหลุดพ้นของสตรีเท่าเทียมกับบุรุษ ดังนั้น ความศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อผู้ปกครองจึงเป็นเรื่องสำคัญ ส่วนเงื่อนไขของวิธีปฏิบัติต่อมนุษย์ในสังคมของผู้ปกครองคือกำลังใจในการโน้มน้าวมนุษย์ให้หันมาปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม เพราะกำลังในการโน้มน้าวใจมนุษย์ให้หันมาปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมของสตรีไม่ด้อยกว่าบุรุษ ดังนั้น แม้มีแสนยานุภาพรุนแรง แต่ผู้ปกครองไม่จำเป็นต้องใช้แสนยานุภาพ

แม้ว่าการศึกษาวิเคราะห์อุดมคติจักรพรรดิราชของจามเทวีวงศ์ครั้งนี้ ทำให้ทราบและเข้าใจเป้าหมาย วิธีปฏิบัติและคุณค่าของการปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยอุดมคติที่ยอมรับสิทธิที่จะปกครองของสตรี อย่างไรก็ตาม อุดมคติจักรพรรดิราชที่มีปรากฏในตำนานจามเทวีวงศ์ยังมีพื้นที่มากพอให้ศึกษากระบวนการตัดสินใจของผู้ปกครอง เพื่ออธิบายความจำเป็นของการเสียสละประโยชน์ตนเพื่อประโยชน์มหาชน เช่น การให้แจกจ่ายทรัพยากรอันจำกัดแก่มนุษย์ได้อย่างยุติธรรม เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2521). *พระไตรปิฎกฉบับหลวง*. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระยาสิทธิ. (1990). *ไตรภูมิพิภพ*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระโพธิธรรมา. (2473). *จามเทวีวงศ์*. พงศาวดารเมืองหรืออุษาคเนย์ทั้งภาษาบาลีและคำแปล. พระนคร: สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี ทรงแจกในการพระราชกุศลสมโภชพระอัฐิพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ.
- พระธรรมปิฎก. (2531). *พุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2542). *ธรรมรัฐธรรมราชา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระญาณสังวร. (2553). *ปัญญาในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2550). *พุทธศาสนมหายาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- พุทธทาสภิกขุ. (2529). *ธัมมิกสังคายนีติ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2535). *ราชনীติ-ธรรมনীติ*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. เมื่อพระอัฐิพระไตรปิฎก “ผู้หญิงไม่ควรเป็นผู้นำประเทศ”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <<https://prachatai.com/journal/2011/09/37038> [11 October 2021]

สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. (2549). *หลักพระพุทธศาสนา 17 ปี แห่งการสถาปนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรวัดน์.

Sunai Chutintranon. (1990). *Cakravartin: The Ideology of Traditional Warfare in Siam and Burma, 1548-1605*. Ph.D. diss, Cornell University.